

hogy a főváros kialakuló és megnövelt szerkezete nagymértékben illeszkedett a már addig kialakult, nőtt és organikus szerkezethez, voltaképpen azt fejlesztette tovább. Ez a szempont azóta megsokasodott adottságaink, értékeink folytán, megnövekedett városterületünkön különösképpen figyelembe vehető és veendő. Ugyanakkor az is, hogy az így létrejött akkori városszerkezet - a körutak és sugárutak rendszerére gondolok - már akkor egy mondhatni ma is időszerű elvet tükrözött, sőt valósított meg: - a fejleszhető, mai szóval a nyílt rendszerek követelményét, mégha ez valaha talán nem is volt ennyire tudatos. Gondolata pedig később egy időre elsikkadt.

Míg a kialakított városszerkezet az addigi adottságokat emigy nagyrészt figyelembe vette, azokat fejlesztette, ezt sok helyen olyan módon és hatásfokkal tette, amit mai szóval városrekonstrukciónak nevezünk. Ez voltaképpen a megújulás szükségességéből, a korszerűsödés igényéből fakadt, és az addig kialakult silányabb külső településrészek helyén - így a Nagykörut tájékán - csaknem teljes átépítést hajtott végre. Mindemellett ésszerűségi okokból sok adottságot, korábbi utcavonalakat, épületeket például megőrzött és folyamatosan is volt végrehajtható, ezáltal e városrészeket nem vetkőztette ki hirtelen korábbi jellegükből. Különösen figyelemre érdemes ez most, amikor újból előregedett városrészek, és részben ugyanezek - így a Józsefváros, az Erzsébetváros - rekonstrukciója előtt állunk.

Végül a talán leglényegesebb városalakító elvről, problematikáról és ennek gyakorlati aspektusáról emlékeznék meg egészen röviden, inkább utalásszerűen. Ez az, hogy a város mikénti általános alakulását nem egy esetben határozott, előrelátó és nagyszabású kezdeményezések, fontos létesítmények határozták meg, mondhatni évszázadokra szólóan. Ezek közül, amint arra Perényi Imre is rámutatott, a Lánchíd építése volt már korábban kiemelkedő példa, vagy a Duna mentén észak felé való fejlesztés már Hild tervében is, aminek gondolata később elsikkadt s ma újra éled. Továbbá a már említett körutas sugárutas rendszer, összefüggésben a fő közműhálózat megteremtésével, a Dunapartok kiépítése és a város két oldalának szerves összekapcsolása a hidak rendszerével. Persze még felsorolhatnék több mást is. Mindez az akkori törvényes egyesülés folyamánya, egyben a tényleges egyesülés létrehozója is volt. Budapest nemcsak így válhatott egy várossá, hanem nagyszabású és korszerű metropolisszá is. Ma újabb fejlődési irány előtt állunk: - egyrészt a kialakult belső negyedek körül új városrészek születése jellemzi ezt, másrészt mindinkább kirajzolódik a környező agglomerációval való kapcsolatok sokféle tényezője, s a vele való összetartozás szervezettebb, tervszerűbb megoldásának szüksége. Itt főként a távolságok nagymérvű megnövekedése, a településhálózati összefüggések kialakult volta miatt alapvetően a fő közlekedési hálózat nagyvonalú és koncepciózus fejlesztése az, ami ennek az agglomerációnak az egybefogását lehetővé teszi. Ezzel együtt a központrendszer kiépítése, különösen központok fejlesztése. Ezekre már vannak elgondolások, de megvalósulásuk még kezdeti lépéseknél tart. Holott ilyen alapvető, szervező erejű kezdeményezések, létesítmények terén kellene leginkább a múlt példaadását, tapasztalatait követnünk, s ilyenek terén mielőbb előre lépünk.

Bizonyos ugyanis az, hogy Budapest egy újabb és tágabb, egyben bonyolultabb települési képződmény irányában fejlődik. A múlt tanulságai igen hasznosak és fontosak e tekintetben is. Mert ez a fejlődés határozott irányt, megalapozottságot kell hogy nyerjen, hasonló ahhoz, mint amilyen - ha nem is hibák és mulasztások nélkül - a száz évvel ezelőtti egyesülést követően bekövetkezett. Mindezt azért gondoltam ideillőnek elmondani - az igen tartalmas előadáshoz, gondolataihoz kapcsolódóan - mert a centennárium nemcsak ünnepség, hanem tanulság is - történetírásunknak és városépítésünknek egyaránt.

PREISICH Gábor:

Perényi Imre professzornak a budapesti városépítés egészét átfogó, megvilágító előadásához csatlakozva, a városépítés fejlődési folyamatának egy részterületét, az építészeti fejlődésének tendenciáit szeretném röviden megvilágítani. Ezt is csupán egy olyan időre leszűkítve, amelynek szemlézőként, részben tevékeny részeseként magam is tanuja voltam. Ez a két világháború között eltelt periódus.

Az első világháború utáni években a Lechner Ödön, valamint követői és utódai által képviselt, gyűjtőnévvel ma "magyar szecesszió" nevezett irányzat helyett, hogy átnőtt volna a modern építészetbe, elsekélyesedett. A modern építészet értékes kezdeti alkotásait, Lajta Béla épületeit, Tóry és Pogány, Málnai Béla háború előtti műveit nem követték e nyomokon továbbfejlődött építészeti alkotások, a budapesti építészetet a háború utáni első évtizedben az elkésett eklektika, elsősorban a "neobarokk" jellemezte. Lehetetlen nem látni az összefüggést a politikai reakció és az általa támogatott stílusirányzat között, amelyhez még hangzatos elmélet is járult. Eszerint a barokk a török idő után az az építészeti stílus, amely Magyarországot az európai, különösen a német kultúrával összekapcsolta "az újból nemzeti életet élő magyarság stílusa, ezért is oly kedves a magyar szemnek."

Ez az irányzat, amely a huszas évek végén fellépő modern építészeti áramlattal szemben - politikai érvekkel is - fellép, a modern építészetet gyökértelennek, kozmopolitának, a magyar tradíciókkal ellenkezőnek igyekszik megbélyegezni. Segítségére van a hivatalos kultúrpolitika, amely minden új, legcsekélyebb mértékben is forradalminak látszó elgondolást elnyomni törekszik.

A neoelektikus - neobarokk - épületekben hiába keresnénk a korai eklektika építészeti fantáziáját, művészi alkotóerejét; a mind változatosabbá váló igényeknek nem felelnek meg, ezért minden hivatalos ellenállás dacára elkerülhetetlen a modern építészet fokozatos térhódítása. Mégis - bár a harmincas évek elejétől fogva mind gyengébb színvonalú alkotásokat produkálnak - a korszak végéig nem tűnnek le a színről. Amikor a modern építészet szerkezeti és formai elemei a bérházépítésben gazdasági és funkcionális igények következtében csaknem székszálékosan elterjednek (ami nem azt jelenti, hogy a "modernnek" nevezett bérházak arányaikban, részletformáikban nem őrzik tovább az eklektika megszokott stílusjegyeit), ugyanakkor a középületek egy része, különösen a templomok, a lakóépületek közül a pénzarisztokrácia villáinak a többsége továbbra is a mind silányabbá váló eklektika jegyében épül.

A modern építészet tárgyalását megelőzően még több kisebb-nagyobb mértékben eklektikus jellegű építészeti irányzatról kell megemlékeznünk, hogy a korszak alkotásait át tudjuk tekinteni. Az egyik irányzat az építészeti romantikának újjáéledése a holland Berlage, a svéd Östberg, a német Behrens hatására. Az irányzat a modern építészet felé viszonylagos átmenetet jelent.

A romantikus jellegű épületek közül egyik legelső és legjelentősebb alkotás a Dob utcai "Hősök temploma". Elvitathatatlan építészeti értékei, a hozzá csatlakozó műemlék hangulatához alkalmazkodó formai megjelenése, a korszak más alkotásaihoz képest egyszerű, "modernnek" nevezhető tömegalakítása révén színvonalában kiemelkedik a vele egykorú budapesti épületek közül. Ide sorolható a Györgyi Dénes és Román Ernő által az Elektromos Művek számára épített Markó utcai bérház, valamint Wálder Gyula késői munkái: a Fritz Höger hamburgi építész modorában tervezett Rákóczi uti "Guttman"-ház és a Madách tér torkolatának beépítése.

Az építészeti romantikától lényegében nem különböztek azok az irányzatok, amelyeket - gyűjtőnévvel - "magyaros stílustörekvéseknek" nevezhetünk. Lechner Ödön követői közé sorolható Sebestyén Arthur a Gellért hullámfürdőt építi, Jakab Dezső Sváb-hegyi szanatóriuma (1925) csupán óvatos kísérlet a magyar szecesszió egyes motívumainak alkalmazására. Az OTI-székház utolsó, anakronisztikus kicsengése ennek az irányzatnak.

Az építészeti törekvések másik változata a magyar történelmi és népi motívumoknak alkalmazása az épületek homlokzati kiképzésében. Ezek közé tartozik a "felső-magyarországi reneszánsz" díszítőelemekkel tervezett postapalota és Lechner Jenő "magyar reneszánsz"-nak nevezett Rezső téri temploma. Kós Károly és Thoroczkay Weigand Ede székelly motívumokat gyűjtő tevékenységének hatása érződik Árkay Aladár Városmajori-kápolnáján.

Legjelentősebbek a két világháború közt fogant szecessziós jellegű épületek közül Medgyaszay István művei, aki egész pályáján hű maradt egyéni, magyar népi motívumokon alapuló stílusához.

Korszakunk utolsó éveiben ismét feléled a "magyaros" építészet utáni törekvés, amely részben az irodalmi "népiesek" építészeti partnereként, népi-paraszti építészeti motívumokat alkalmazó épületein. A nacionalista érzelmek erősödése, másrészt az anyaggazdálkodási megszorítások következtében (lapostetőt, nagy fesztávolságu kiváltást nemigen lehet csinálni) ez az irányzat erősödik, és itt-ott az egyébként modern felfogású építészeti munkáin is észlelhető.

Budapesten az ebben a modorban épült épületek száma kevés, követői inkább vidéken építettek, köztük nem egy jó alaprajzra támaszkodó, puritán építészeti megjelenésű értékes épület is akad.

Elsősorban az akadémiákkal vette fel a harcot Budapesten is mint világszerte, az új - a "modern" - építészeti. Jelszavai: a hamis pompa és reprezentáció elkerülése, az épületet használók funkcionális igényeinek kielégítése, az egészségi szempontok: napfény, levegő biztosítása; alapvetően demokratikus, humanisztikus elvek tükrözése, ezért általában a modern építészettel egyben a haladó törekvések szolgálatában áll.

Ez a fő oka annak, hogy a magát nyíltan ellenforradalminak valló, demokratikus reformoktól irtózó Horthy-korszak Magyarországon a modern építészettel csak lassan, elkésve, a hatalmat gyakorlók részéről gátolva tud tért bódítani.

A modern építészettel térhódítása egyrészt gazdasági-műszaki, másrészt társadalmi okokkal magyarázható; ez utóbbi elsősorban az épülettel szemben támasztott igények változásában jelentkezett. A világháború utáni első években, amíg az általános tökeszegénységben az építési tevékenység kis mennyiségű, a munkaerő viszonylag olcsó és a műszaki színvonal alacsony volt, egyszerű, megszokott szerkezetű épületek létesítésére törekedtek, ezek munkaigényessége nem volt jelentős. Az épületek reprezentatív megjelenésével igyekeztek a figyelmet a mennyiségi hiányról elterelni. Ezek a körülmények a modern építészettel nem kedveztek. Amint azonban a termelés növekedésével együtt a műszaki színvonal emelkedett, lassanként kialakult az a polgári réteg, amely - külföldi tapasztalatai alapján - az épülettel szemben növekvő funkcionális és gazdasági igényeket támasztott, ezeket csak a modern építészettel elégíthette ki. A "modern" formaalakítás igénye kezdetben az értelmiség haladóbb gondolkodású rétegei által épített családi házakon jelentkezett, ezekkel párhuzamosan az üzleti reklám előtérbe hozta a nagy üvegfelületű, a figyelmet az árura irányító portálok építését. Ilyenekre több vasszerkezetű üzem is berendezkedett. A modern portálok építése az a terület volt, ahol a korszerű művészi törekvések legkorábban érvényesülhettek, az építészek egy része portáltervezések során ismerkedett meg a modern építészeti formaalkotási lehetőségeivel. Az üzletportálnak nem becsülhető le közönségnevelő hatása sem, mert megszokottá tette az új formákat és kívánatosá a nagy világítófelületeket. A reklámhatás fokozására alkalmas lehetőségek bátorították a modern építészettel elterjedését az ipari vásárok pavillónépítésében.

A bérházépítészetben a modern építészeti irányzat a korszerű lakáshigiéniai követelmények felismerésével együtt terjedt el, a körülépített-udvarok megszüntetése szükségszerűen vonta maga után az utcai menet jobb kihasználása érdekében a "hall"-t, ennek megvilágítási követelményeit, a nagyobb ablakokat. A "modern" lakásért a bérlők kisebb alapterülete ellenére többet fizettek, mint a régimódiért.

A centiméterekért folytatott harc hozta előtérbe a vázas rendszert, a szellőzőkürtös mellékhelyiségeket. A homlokzatok egyszerűsödése lehetővé tette, sőt igényelte a "nemesvakolatot" és az eddig ismeretlen vékonyságú kőburkolatokat. Az asztalos- és lakatosüzemek versenyeztek a takarékosabb és ugyanakkor jobb megvilágítást adó ablakszerkezetek megoldásában, a tömlépcsők helyett elterjedtek a könnyű szerkezetű és burkolatu vasbeton lépcsőházak, amelyek előfutárai a mai előregyártással készülteknek.

A középületek közül a modern építészettel először a különleges, újfajta programot és szerkezeteket igénylő épületfajtákkal terjedt el (uszoda, autogarázs).

Két modern templom megjelenése sokat segített abban, hogy az új irányzat "szalonképessé" váljon. Az irodaházak, kórházak, végül az iskolák és a gyárüzemi épületek esetében a funkcionális igények vonták maguk után a modern szerkezeti és formai megoldásokat.

Építészeti oldalról az új építészettel elterjedésében több tényező játszott közre. Először Kotsis Iván műegyetemi tanár tevékenységét kell említeni. Kotsis a városligeti Regnum Marianum templomot még eklektikus irányzatban tervezte, de már 1928-tól a funkcionális modern építészettel hívűl szegődik, és tanítványait ebben a szellemben nevei. Nagy szerepe van a modern építészettel magyarországi elterjedésében Bierbauer Virgil folyóiratának a "Tér és Forma"-nak, amely 1928-ban indul meg, az eklektikus és magyarkodó építészettel támadva, helyet ad a modern építészettel magyarországi művelőinek és a külföldi építészettel új alkotásainak. Első számában a CIAM 1928. évi La Sarraz-i konferenciájáról ad hírt, - ennek nyomán alakul meg a magyar CIRPAC-csoport.

A modern építészettel első követői közé tartoztak - a CIRPAC tagjain kívül - az idősebb építészek közül Kozma Lajos, aki Lajta Béla tanítványaként és munkatársaként már az első világháború idején részt vesz a Szervita téri "Rózsavölgyi-ház" tervezésében, továbbá néhány fiatal építész. Ez utóbbiak elsősorban a francia modern építészettel (Perret, Le Corbusier, Lurcat) tanítványainak vallották magukat; a német "Bauhaus" hatása alatt álló, a

tiszta funkció elsődlegességének jegyében tervező CIRPAC-osokkal szemben könnyedebb, mozgalmasabb épületek tervezésére törekedtek.

A CIRPAC-tagok - elsősorban baloldali politikai beállítottságuk miatt - középületet ugyyszólván nem építhetnek, építészeti tevékenységük főként családi házak és kisszámú bérház építésében merül ki. A magyar építészetre gyakorolt hatásuk inkább a Tér- és Formában megjelent publikációknak, vitacikkeiknek és az általuk szervezett kiállításoknak köszönhető, mint ténylegesen kivitelezett épületeiknek.

Az 1931. év jelentős eseménye - a modern építészet budapesti elterjedése szempontjából - a Közmunkatanács támogatásával létesített pasaréti kislakásos mintatelep, amelyben az egyes családiházakat más-más építész tervezi. A lakótelep üzleti vállalkozás; kivitelezője a kísérletre való tekintettel az övezeti telekminimumok alól felmentést kap, a terület közművesítése és az egyes épületek felépítése után a telepet nyilvános kiállítás keretében mutatja be, majd az egyes épületeket telekkel együtt eladja. A vállalkozás egyben kitűnő reklám, nagy sajtója folytán mind a nagyközönség, mind az építészek előtt ismertté teszi a vállalkozó cég nevét. A tervezőépítészek kiválasztásánál az ismert nevű építészek mellett szőhöz jutnak a lakótelepen a CIRPAC-csoport tagjai is.

A Pasaréti uti mintatelep építésével veszi kezdetét a modern családi házak építése Budapesten. Építetői főként az értelmiség haladó gondolkodású tagjaiból kerülnek ki, tervezőik között a CIRPAC-szekció tagja szerepel. Így jelentős családiház-építési tevékenységet fejt ki Molnár Farkas - 1931 és 1938 között tizenkét családi háza jelenik meg a Tér és Formában -, épületei funkcionális tisztaságuk mellett könnyed, egyre ötletesebbé váló formaalakításukkal tűnnek fel. Fischer József családi házait (14 épület) inkább az építészet logikája jellemzi, formaalakításának elvei munkája kezdetétől egészen az 1943-as évben megjelent épületéig szinte változatlanok. A CIRPAC-szekcióba tömörült építészek által tervezett családi házak közül építészeti színvonalával különösen két épület tűnik ki: Révész Zoltán rózsadombi játszóiskolája és Kósa Zoltán Széher uti villája.

Az építészeti értékű, korszerű megjelenésű épületek egész korszakunk alatt is csupán töredékét jelentik a főváros területén épülő családi házaknak. Az építészek közbejötté nélküli épületeken kívül számos építész tervez az építetők mindenkori izlésének és kívánságának megfelelően. Cifra neobarokk családi házakkal ugyanugy találkozunk, mint a modern építészet "formaelemeit" belső logika nélkül alkalmazó, lényegükben eklektikus épületekkel.

A bérházépítkezés helyét, jellegét az építésügyi szabályok és az adómentességi rendeletek befolyásolták. A "modern" bérház a keretes beépítési móddal együtt terjedt el. Az építkezés rentabilitása az adómentesség mértékétől függött. Az új építkezések un. 15 évi részleges adómentességén felül bizonyos időszakokban és a lakások alaprajzára, felszereltségére előírt feltételek betartása esetén 25 vagy 30 évi teljes adómentességet adtak. Az építkezés rentabilitását növelte az is, hogy amíg a korábban épült lakások béreit rögzítették, az új lakásokat szabadon lehetett megállapítani; ez 3-4-szerese volt a régi lakások bérének. Az új lakások magas bére a társadalmi szegregációt segítette elő, a lakosság nagy jövedelmű rétegei költöztek az új lakásokba. Ezért a lakásépítés elsősorban azokban a városrészekben volt előnyös, ahol az elérhető bérek magasabbak voltak. Az adómentességi rendeletek eleinte az építkezés helyére vonatkozólag nem tartalmaztak korlátokat, a harmincas évek közepétől először a főutvonalak beépítésére (mai Mártírok utja, Krisztina körút, Bartók Béla ut stb.), majd egyes fejleszteni kívánt területekre (Lágymányos, Ujlipótváros, Viziváros) adták meg a maximális adómentességet.

1935-ben épül meg a két háború közötti bérházépítés érdekes, egyedinek maradt kísérleteként, a Tisza Kálmán téri (ma Köztársaság téri) OTI-bérházcsoport. Első esetben valósul meg az utcavonalra építés, ill. keretes beépítés helyett az egymással párhuzamos épületek sávós beépítési rendszere.

A harmincas évek közepétől kezdve a modern építészet a bérházépítés terén általánossá válik. Szinte tipusként alakul ki a budapesti bérház, tizennegy méter traktusmélységgel, hallal, utcai zárt és nyílt erkéllyel, a földszinti előcsarnokoknak lehetőleg márvánnyal burkolt, az épület egyéb részeihez képest luxusos kiképzésével.

Gerlőczy Gedeon Párizsi utca-Petőfi Sándor utca sarkán felépült bérháza a korszak utolsó, magas színvonalu építészeti alkotásai közé tartozik.

A két világháború között épült közintézmények száma a lakásépítéshez képest viszonylag csekély, ez alól csak az egyházi épületek száma kivétel. A stílusfejlődés korántsem olyan egyenesvonalu, mint a lakásépítés terén. Az eklektika uralma hosszabb ideig tart,

és a modern építészeti csak esetenként - bár az évek folyamán fokozódó mértékben érvényesül. Érdekes módon a templomépítészet az, amely két alkotással a harmincas évek első harmadában a budapesti modern építészetre jelentős hatást gyakorol. Az egyik Árkay Bertalan Városmajori-temploma, a másik a Pasaréti-templom, Rimanóczy Gyula alkotása. A Városmajori-templom hatásos kubusai a francia Perret és a köréje csoportosult építésszek felfogását idézik. A kecses Pasaréti-templom fő értéke sima, világos építészeti megfogalmazásán felül az a harmonikus térkialakítás, amelynek a templomon kívül az ut tengerszélébe állított karcsu torony, a templommal együtt tervezett rendház és autóbusz-végállomás az elemei. E két modern templomot nem követték hasonló felfogásúak. A templomépítésben egészen a második világháború végéig az eklektika marad uralkodó.

Az OTI pestujhelyi kórházának személyzeti épülete az egyetlen olyan középület, amelyet CIRPAC-tagok terveztek. Világos, egyszerű tömege, homlokzatainak kristálytisza logikája korszakunk egyik legértékesebb épületévé teszi.

Az 1940. és 1941. években épült meg az a néhány modern középület, amely a két világháború közötti fejlődés viszonylagos tetőfokának tekinthető. Időrendben elsők az OTI Fiumei uti baleseti kórháza, központi rendelője, utána a Csának Elemér által tervezett Kutvölgyi Kórház, a Rimanóczy Gyula tervezte Dob utcai Postavezérgazgatóság (mai KPM), majd a Janáky I. - Szendrői J. által tervezett Fő utcai Anyaghivatali Székház (ma Könyv- és Ipari Minisztérium). Végül mint méreteinél fogva is legjelentősebb új középület, épül meg a Szabadság tér déli oldalán a mészkőburkolatú Pénzüntézet Központ (a későbbi KGM), Lauber László és Nyíry István alkotása. Nyugodt, arányos tömegével, építészeti modern, de tartózkodó megoldásával méltó lezárását adja fővárosunk egyik legjelentősebb terének, a Szabadság térnek.

Végigtekintve a két világháború közötti negyedszázad magyar építészetén, az első szemünkbe tűnő jelenség az a törés, ami építészetünkben az első világháború után bekövetkezett. A magyar építészet, amely a kiegyezés utáni években európai színvonalat ért el, a világháború utáni években provinciálissá vált; régi stílusok utánzásában, hamisan nacionalista törekvésekben merült ki; amikor a korszerű, modern építészeti hazánkban is követőkre talált, ez az irányzat csak lassan, kezdetben a hivatalos körök, a "stílusokban" tervező építésszek ellenállása, és mindvégig a kispolgári izlés által gátoltan tudott lassanként tért hódítani. A tervezői munka lehetőségei a háború után szinte a semmivel voltak egyenlők, és amikor a huszas évek végén, majd a harmincas évek közepétől kisebb konjunktúra keletkezett, ez elsősorban a bérházépítkezésre, kisebb mértékben a családirház-építésre terjedt ki. Utvonalak, terek egysége beépítésére egyáltalán nem, jelentős középületek létesítésére - nagyszámú templomépítésen kívül - alig került sor. Ez az oka annak, hogy bár a korszak második felében az épületek általános műszaki minősége javult, a modern építészet elvei elterjedtek, néhány építészeti is jelentős középület létesült, nem alakult és a lehetőségek hiányában nem is alakulhatott ki Budapesten magas építészeti színvonal, sem olyan építészegység, akinek művei a világ építészetére hatással lettek volna.

A két világháború közötti építészeti alkotások Budapesten viszonylag kis számuknál fogva és összefüggések hiánya folytán a város arculatát jelentős mértékben nem változtatták meg; és a közizlésre viszonylag csekély hatást gyakoroltak. Kivétel a bérházépítés, amelynek sikerült néhány modern utcasort (Krisztina körút, Margit körút egy-egy szakasza) és egységes teret (Szent István park) létrehozni. A modern építészeti irányzat néhány városrész arculatát jelentősen megváltoztatja (Lágymányos, Ujlipótváros), de a beépítés korszerűtlen, túlszűfolt voltát nem enyhíti. Az új családirházak területek legtöbbjé sivár, építészeti kisigényű (Zugló, Kőbánya, Kelenföld), egyes villanegyedekben (Németvölgy, Pasarét) a modern építészeti alkotások kisebb számuk ellenére erősebben érvényesülnek, de nem elegendők ahhoz, hogy a városképet egészében korszerűvé tegyék. Néhány középület azonban városkép domináns elemévé válik.

Nagy szerkezeteket igénylő létesítmények csak kivételesen épülnek (autóbuszgarázs, Nagyvásártelep stb.) építészetünk egészét nem befolyásolják. Korszakunk jellemzője a 4-6 méteres feszítávokból összeálló szerkezet-rendszer. Ezért és megfelelő építészeti feladatok hiányában a modern belső téralkotás igénye kevésbé merül fel.

Az építészetnek az a - ma már világszerte felmerülő - igénye, amely a szabad külső világból elindulva építészeti formált térsorozatokat át belső térélményig vezet, ez időben még világszerte várat magára.

Ha feltesszük a kérdést, hogy ez időben épült épületeinknek van-e közös hazai vonásuk, talán megállapíthatjuk, hogy a kisebb stíluskülönbségek mellett a két világháború kö-

zötti modern magyar építészetre a viszonylag egyszerű, zárt tömegalakítás jellemző, annyira, hogy még a modern építészet vonalából kieső, művészileg, műtörténetileg kevésbé értékelhető épületeken is ez a közös vonás tűnik szembe. Az építészeti feladatok kisebb léptékűek, az építőipar kevésbé fejlett, mint Nyugat-Európa országaiban, ezek a körülmények az épületek megjelenésében megmutatkoznak. Ugyanakkor számos építészünk izlése, találékonysága, kompozíciós készsége, felzárkózása a modern építészet elvei mellé, olyan építészeti színvonalat eredményez, amely messze magasabb annál, mint amit a politikai-gazdasági nyomás ismeretében várni lehetne, és alkalmas arra, hogy felszabadulásunk után szinte töretlenül vezessen át új, megnövekedett feladataink megoldásához.

A. SZEKCIÓ (Kapitalista korszak)

BUDAPEST SZEREPE AZ ORSZÁG GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉBEN

Ha valamely ország fővárosának gazdasági jelentőségét mérleljük, helyes szempontjainkat csakis a történeti fejlődés távlatában találjuk meg. Elmaradott, tradicionális vagy feudális jellegű gazdaságok, melyekben a mezőgazdaság a domináns szektor, kevés indítékot nyújtanak jelentős főváros kialakítására. Ezzel szemben az iparosodás - már merőben gazdasági összefüggések alapján - ösztönzi, teremti és feltételezi a városiasodás processzusát, nagy főváros kialakulását. Gazdasági sikon mindig az ország gazdaságának fejlődési fokától függ a főváros szerepe. Az összefüggés azonban nem mechanikus: mint minden gazdasági törvényszerűségnek, ennek is tág érvényesülési határai vannak, melyek akár az alul-, akár a tullejlettség lehetőségeit is posztulálják.

A szatmári béke után Buda és Pest mai falunak felelt meg.¹⁾ A XVIII. század végén viszont Schwartner Márton leírása Pestet magyar Londonnak nevezi, s ezt írja: "...nem szabad elfelejtenünk, hogy Pest Magyarországnak első kereskedelmi gócpontja, Magyarországnak Londonná fejlődő városa"²⁾. Pedig ekkor még csak 1 416 mesterember volt a városban, s inasokkal, legényekkel együtt mindössze 5 862 egyén foglalkozott iparral. Igaz, a pesti vásárok már híresek voltak, és Pest a korabeli Magyarország majdnem természetes középpontjában mindinkább kereskedelmi és közlekedési csomóponttá vált.

De az ország hivatalos központja még Pozsony; egyes határmenti városok kereskedelmi forgalma pedig jóval túlhaladja még a jövőd fővárosét. A gondolat, hogy a minden külső beavatkozás, támogatás nélkül is gyorsan fejlődő Pestet Budával összekapcsolva az ország központjává - hivatalos, politikai, kulturális és gazdasági értelemben egyaránt -, fővárosává kell emelni, Széchenyi Istvántól származik. Sőt, maga az elnevezés: Budapest is. A főváros megszületése tehát a magyar polgári átalakulás követelményeinek volt szerves része, de egyben hordozója és mindinkább előmozdítója is.

Budapest rohamos gazdasági fejlődése, lakosságának gyors gyarapodása ténylegesen tehát a 19. század második negyedében indul meg. Ekkor emelkedik ki minden értelemben az ország városai közül, azzal az igénnyel, hogy hamarosan az ország gazdasági életének centrumává válják. A 30-as, 40-es évek azok, amikor - tekintsünk az ország gazdasági életének bármely területére: a kereskedelemre, legyen az buza, gyapju, bor; a közlekedésre, legyen az a Széchenyi-féle Duna-Gőzhajózási Társaság vagy az első, nyugatra vagy keletre irányuló vasutak; a hiteléletre és az iparra, melynek fejlesztésére Kossuth már Pestre telepíti a Pozsonyban alapított Védegyletet; - minden modern tényező Pest felé vonzódik. A gazdasági, politikai és kulturális faktorok a várost tekintik természetes központjuknak, egy új, modern Magyarország természetes kiindulópontjának. Budapest tehát a modern történeti folyamat eredménye; azt mondhatnók, a történeti fejlődés három mély és egymással összefüggő folyamata hozta létre. Nevezetesen:

1. a modern polgári állam kialakulása,
2. a gazdaság átalakulása tradicionális feudális gazdaságból modern polgári gazdasággá;
3. a technikai fejlődés eredménye, mely leküzdte a távolságot, meggyorsította a migrációs folyamatot, megkönnyítette az urbanizációs processzust.³⁾

Budapest története tehát nem elsősorban kontinuitás. Eredetét, fejlődését nem annyira belülről, inkább kívülről lehet megérteni. Ha a 18. század végéig Pest és Buda vá-

1) Balla Antal: Budapest szerepe Magyarország történetében. Statisztikai Közlemények 77. 72. 1.

2) Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungarn. Ofen, 1809.

3) A problémára lásd Oscar Handlin: The Modern City as a Field of Historical Study; The Historian and the City című munkában. Boston, 1963.